

УДК 34.03

ПОЗИТИВНА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Терещук М.М.

Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджується позитивна юридична відповідальність як правова категорія. Розглядаються проблеми визначення поняття та сутності позитивної юридичної відповідальності. Юридична відповідальність аналізується як складне системне явище, як специфічний прояв соціальної відповідальності, одне із поширених визначень якої визначає її як обов'язок і готовність суб'єкта відповідати за власні дії і їх наслідки. Автором виявляються ознаки юридичної відповідальності, аналізується система її принципів. **Ключові слова:** відповідальність, юридична відповідальність, позитивна юридична відповідальність, публічне право, ознаки юридичної відповідальності, принципи юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Проблема диференціації негативної та позитивної юридичної відповідальності займає одне з найголовніших місць у сучасній юридичній науці. Це зумовлено тим, що юридична відповідальність є найістотнішим механізмом гарантії та забезпечення прав і свобод суб'єктів правовідносин. Тому вивчення питань, що пов'язані з виокремленням позитивної юридичної відповідальності має важливе теоретичне і практичне значення.

Формування правової держави викликає необхідність вивчення проблем визначення позитивної юридичної відповідальності, її ознак та принципів, оскільки саме вона встановлює рівень культури суспільства, стан його правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній юридичній науці є достатньо невелика кількість робіт, присвячених безпосередньо позитивній юридичній відповідальності. Але в тій чи іншій мірі вказана проблема вивчалася у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Базілева Б.Т., Колосової Н.М., Кондрашова А.А., Маркіна А.В., Марченка М.М., Мінаєвої І.М., Орленка В.І., Савчина М.В., Шаповала В.М. та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазвичай проблема визначення ознак і принципів позитивної юридичної

відповідальності розглядається в межах окремої галузі права, а не комплексно, тому вважаємо за необхідність проаналізувати її шляхом систематизації результатів аналізу позитивної юридичної відповідальності в межах окремих галузей публічного права. Це сприятиме виведенню загальної теоретичної конструкції позитивної юридичної відповідальності в публічному праві.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика позитивної юридичної відповідальності в публічному праві як категорії юриспруденції.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо неправильним при характеристиці юридичної відповідальності керуватися підходом, за якого юридична відповідальність розглядається виключно у вигляді негативних наслідків правового характеру за вчинене правопорушення, оскільки юридична наука передбачає існування не лише негативної, а й позитивної юридичної відповідальності. Тому для з'ясування питання про існування позитивної відповідальності слід звернутися до поглядів на зазначену проблематику.

Позитивна юридична відповідальність, на думку Ю.Н. Оборотова, визначається як реакція держави та суспільства на суспільно корисне діяння суб'єкта, шляхом застосування до нього заходів правового заохочення [1, с. 295].

Б.Т. Базилев розглядає позитивну юридичну відповідальність як категорію, в межах якої держава від імені суспільства на нормотворчому рівні встановлює певний абстрактний обов'язок для суб'єктів правовідносин виконувати покладені на них зобов'язання [2, с. 43], тобто він заперечує існування позитивної відповідальності як окремого виду, зводячи її існування до певного роду правовідносин.

Таку позицію підтримує М.М. Марченко, який категорично виключає її існування, вказуючи, що її сутність полягає у виконанні покладених на суб'єкта права обов'язків і непорушенні заборон, передбачених нормами права [3, с. 631].

Кардинально протилежною і цікавою є думка А.В. Маркіна, який зазначає, що будь-яка юридична відповідальність до моменту її застосування за вчинення правопорушення зо своєю природою є перспективною [4, с. 117].

Таким чином, аналіз тверджень з приводу існування або відсутності позитивної юридичної відповідальності свідчить про те, що дана проблематика досить актуальний та дуалістичний характер, що зумовлює існування декількох векторів досліджень в її межах.

Провідною галуззю публічного права, на нашу думку, слід вважати конституційне, оскільки регулює найважливіші правовідносини, що виникають у суспільному житті. Як зазначає М.В. Савчин, роль конституційного права у системі публічного права зводиться до формування балансу інтересів держави та соціальних груп, при якому відносини між суб'єктами будуються на основі поділу влади та збалансованого правління [5, с. 20].

З приводу юридичної відповідальності, що виникає в межах конституційного права, слід зазначити, що існує диференціація поглядів у її розумінні.

На наш погляд, слід погодитися з думкою І.М. Мінаєвої, яка вказує на необхідність розмежування понять «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» [6, с. 36], оскільки конституційна відповідальність є ширшою за змістом.

Як зазначає В.М. Шаповал, конституційна відповідальність включає в себе усі види юридичної відповідальності, а конституційно-правова є самостійним видом юридичної відповідальності, що виникає внаслідок порушення норм Конституції та інших конституційних актів [7, с. 51].

Слід зазначити, що питання існування позитивної відповідальності в конституційному праві призводить до дуалізму поглядів на цю проблематику.

Так, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко визначають конституційно-правову відповідальність як таку, що проявляється у пріоритетності захисту найважливіших відносин та з приводу настання негативних наслідків порушникам конституційного законодавства [8, с. 118]. З такого визначення випливає, що що питання негативних наслідків є беззаперечним твердженням існування конституційної відповідальності у виключно негативній формі.

Протилежну точку зору висловлює В.І. Орленко, який визначає в конституційному праві не лише негативну юридичну відповідальність, а й позитивну, охарактеризовуючи її як «почуття відповідальності за свою поведінку, діяльність, почуття обов'язку» [9, с. 11].

При цьому автор зазначає, що перевагу має саме позитивна відповідальність, а негативна носить виключно допоміжний характер по відношенню до позитивної [9, с. 11].

Аналогічних висновків доходить й Н.М. Колоцова, яка вказує на існування позитивної конституційно-правової відповідальності органів державної влади, оскільки її функціонування безпосередньо пов'язане з належним виконання ними покладених обов'язків [10, с. 86].

Ми погоджуємося з твердженням про те, що позитивна юридична відповідальність не лише існує, а й виконує провідну роль у конституційному праві, оскільки належне функціонування органів державної влади прямо впливають на правопорядок та рівень законності у державі.

Не менш важливим є визначення позитивної юридичної відповідальності в адміністративному праві. Більшість представників адміністративно-правової науки відносять адміністративну відповідальність виключно до негативної, вказуючи на наявність примусу при її реалізації.

В.К. Колпаков визначає адміністративну відповідальність як примусове застосування компетентним органом держави заходів впливу на правопорушника, що здійснюється у відповідності до встановленої законом процедури [11, с. 290].

В.В. Зуй під адміністративною відповідальністю розуміє накладення на суб'єктів адміністративного правопорушення стягнень матеріального чи морального характеру [12, с. 167].

Менш поширеною є точка зору з приводу існування позитивної адміністративної відповідальності.

Серед представників науки адміністративного права слід відзначити С. Петкова та Н. Армаш, які вказують на існування позитивної адміністративної відповідальності як передумову настання негативної, що може призвести до негативних наслідків у вигляді покарання за порушення норм [13, с. 134].

Не менш вагомий внесок у розробку теоретичної моделі юридичної відповідальності внесли фахівці кримінального права. Як і у представників інших публічно-галузевих наук, наукові погляди з приводу визначення та розуміння позитивної відповідальності в кримінальному праві розійшлися.

Прихильники концепції існування кримінальної відповідальності лише у формі негативної категорично заперечують існування позитивної відповідальності, розглядаючи її виключно як наслідок вчинення особою діяння неправомірного характеру. Так, П.С. Матишевський визначає кримінальну відповідальність як обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення нести відповідальність шляхом застосування до неї заходів державного примусу [14, с. 86].

Таку думку підтримує й А.О. Пінаєв, вказуючи на те, що кримінальну відповідальність слід розглядати як обов'язок особи нести відповідальність перед державою шляхом накладення на неї позбавлень як особистого, так і майнового характеру [15, с. 59].

Не менш категоричними є прихильники концепції позитивної кримінальної відповідальності. Зокрема, В.В. Похмелкін характеризує позитивну кримінальну відповідальність як вимогу не вчиняти дій, що порушують соціальні явища, які захищаються кримінальним законом [16, с. 38].

Крім цього, В.К. Грищук пов'язує позитивну кримінальну відповідальність з правореалізацією, вказуючи, що вона є проявом використання суб'єктом наданого йому права, виконання покладеного на нього обов'язку, а також дотримання норм-заборон, що передбачені кримінальним законодавством [17, с. 136].

Отже, існування тенденції до виділення позитивної кримінальної відповідальності в науці кримінального права є основою для подальших теоретичних розробок в цій галузі.

Виходячи з вищевикладеного можна визначити ознаки позитивної юридичної відповідальності, які виокремлюють її від негативної. До таких ознак належать:

- встановлюється державою у нормах-заохоченнях,
- застосовується уповноваженими органами та посадовими особами на підставі норм права;
- є засобом стимулювання необхідної правомірної поведінки та державного переконання;
- надає суб'єкту можливість отримання додаткових соціальних благ матеріального, особистого чи організаційного характеру;
- є формою реалізації санкцій заохочувального характеру;
- реалізується у чітко визначеній процесуальній формі.

Не менш важливим для розуміння юридичної відповідальності є окреслення її принципів.

Так, М.Й. Байтін принципи позитивної юридичної відповідальності згрупував у дві групи: морально-етичні та організаційні. До числа перших він відносить справедливість та рівність, а до другої – законність, стимулювання, примус та обмеження у правах [18, с. 152-153].

На нашу думку, такий принцип як примус не характеризує позитивну юридичну відповідальність, оскільки примушування, а не переконання особи до правомірної поведінки є характерним для негативної юридичної відповідальності. Тому вважаємо за доцільне визначити такі принципи позитивної юридичної відповідальності як законність, рівність, справедливість, переконання, невідворотність та індивідуалізація.

Принцип законності полягає в тому, що юридична відповідальність, незважаючи на те, чи є вона негативною або позитивною, базується на нормах закону.

Лише за умови режиму законності позитивна юридична відповідальність досягає своєї мети – стимулювання правомірної поведінки суб'єктів права та виконання обов'язків, передбачених нормами права.

Принцип рівності, що є характерним для позитивної юридичної відповідальності де-

монструє можливість суб'єкта права ухилення від небажаної для держави і суспільства поведінки та стимулює його до усвідомлення негативних наслідків у випадку невиконання ним правових приписів.

Позитивна юридична відповідальність невід'ємно пов'язана з таким явищем як праворозуміння і призводить до того, що особа, виконуючи вимоги закону обмежує власні інтереси і формує в собі відповідальне ставлення до власних дій.

Принцип справедливості тісно пов'язаний з принципом рівності і полягає у стимулюванні суб'єкта до дій, що не виходять за межі позитивної (перспективної) юридичної відповідальності.

Справедливість є категорією, що забезпечує виважене ставлення суб'єкта до норм діючого законодавства та бажання їх виконувати, тому значення принципу справедливості для позитивної юридичної відповідальності полягає в тому, що за його допомогою обґрунтовується призначення права в цілому.

Принцип переконання є невід'ємним для позитивної юридичної відповідальності, оскільки саме за допомогою переконання можна забезпечити суспільно корисну поведінку суб'єкта, яка передбачена нормами права.

Невідворотність як принцип позитивної юридичної відповідальності характерний не лише для негативної, що передбачає покарання за вчинення правопорушення, а й для позитивної, оскільки будь-яка правова поведінка суб'єкта тягне за собою реакцію держави, в тому числі й позитивного характеру, зокрема у вигляді заохочень.

Принцип індивідуалізації притаманний юридичній відповідальності позитивного характеру. Так, індивідуалізація позитивної відповідальності передбачає настання певних позитивних наслідків конкретній особі за конкретну правомірну поведінку.

Висновки і пропозиції. Під позитивною юридичною відповідальністю слід розуміти певні вимоги до поведінки суб'єктів, що полягають у виконанні та дотриманні норм права, порушення яких передбачає настання відповідальності негативного характеру.

На відміну від негативної, реалізація позитивної юридичної відповідальності спрямована на правомірну поведінку особи, формування якої є ціллю негативною юридичною відповідальністю.

В принципах позитивної юридичної відповідальності знаходять своє відображення загальноправові принципи, що забезпечуються і охороняються державою від порушень та зловживань, забезпечують основу для підвищення рівня правової культури суспільства в цілому та поваги до закону з боку суб'єктів права зокрема.

Список літератури:

1. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / Под. ред. Ю.Н. Оборотова. – Одесса: Феникс, 2011. – 436 с.
2. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы: Учебное пособие / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. – 120 с.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. / М.Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 640 с.
4. Маркин А.В. Перспективность ретроспективной юридической ответственности / А.В. Маркин // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 3. – С. 117-120.
5. Савчин М. В. Конституційне право України: підручник / [відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов]. – К.: Правова єдність, 2009. – 1008 с.

6. Мінаєва І.М. Конституційно-правова відповідальність органів публічної влади / І.М. Мінаєва // Державне управління та місце самоврядування. Збірник наукових праць. – 2009. – № 2. – С. 36–42.
7. Шаповал, В. М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні / В. М. Шаповал // Право України. – 1996. – № 9. – С. 49–53.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційно-правова відповідальність / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко // Правова держава. Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 13. – К.: Юридична книга, 2002. – С. 114–131.
9. Орленко В. І. Конституційне право України: Навчальний посібник / В.І. Орленко. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 156 с.
10. Колосова Н. М. Конституционная ответственность – самостоятельный вид юридической ответственности / Н.М. Колосова // Государство и право. – 1997. – № 2. – С. 86–91.
11. Колпаков В.М. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія / В. К. Колпаков; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
12. Адміністративне право: підручник / за заг. ред.: Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй; Нац. юрид. акад. України. – Х.: Право, 2010. – 624 с.
13. Петков С., Армаш Н. Наукові підходи до визначення адміністративної відповідальності у сфері державного управління / С. Петков, Н. Армаш // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4 (79). – С. 133–139.
14. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів / П. С. Матишевський. – К.: А.С.К., 2001. – 347 с. – (Серія «Економіка. Фінанси. Право»).
15. Пинаев А.А. Курс лекцій по Общей части уголовного права Украины. Книга вторая «О наказаниях» / А.А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2002. – 194 с.
16. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В.В. Похмелкин. – Красноярск: Кедр, 1990. – 128 с.
17. Грищук В.К. До питання про розуміння «Кримінальна відповідальність» в сучасній доктрині кримінального права / В.К. Грищук // Кримінальний кодекс України: 10 років очікування: тези доповідей та повідомлень учасників міжнародного симпозиуму, 23–24 вересня 2011р. – Львів, 2011. – С. 130–138.
18. Теория государства и права: курс лекций / ред.: Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2002. – 776 с.

Терещук Н.Н.

Национальная академия внутренних дел

ПОЗИТИВНАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ПУБЛИЧНОМ ПРАВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье исследуется позитивная юридическая ответственность как правовая категория. Рассматриваются проблемы определения понятия и сущности позитивной юридической ответственности. Юридическая ответственность рассматривается в качестве сложного системного явления, как специфическое проявление социальной ответственности, одно из наиболее распространенных определений которой определяет её как готовность отвечать за собственные действия и их последствия. Автором определяются признаки позитивной юридической ответственности, анализируется система её принципов.

Ключевые слова. ответственность, юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, публичное право, признаки юридической ответственности, принципы юридической ответственности.

Tereshchuk M.M.

National Academy of Internal Affairs

THE POSITIVE LEGAL RESPONSIBILITY IN THE PUBLIC LAW: THE THEORETICAL ANALYSIS

Summary

The article examines the positive legal responsibility as the category of the law. The problems of definition and essence of the legal responsibility are researched. Positive legal responsibility is analyzed as a complex systemic phenomenon, as a particular manifestation of social responsibility, one of the common definition which defines it as a duty and willingness entity responsible for their own actions and consequences. The author analyzes the features of the positive legal responsibility and the principles of legal responsibility.

Keywords: responsibility, legal responsibility, positive legal responsibility, public law, features of the positive legal responsibility, principles of the positive legal responsibility.